Р Е Ц Е Н З И Я

от проф. д-р Румен Христов Янков – член на научно жури за оценяване на дисертационния труд на доц. д-р Венцислав Евтимов Мучинов за придобиване на научна степен "доктор на науките" в направление 2.2. История и археология, област на висше образование 2. Хуманитарни науки

Настоящата рецензия е изготвена на основание на Заповед на Директора на ИИНЧ-БАН №РД-6-498/11.10.2023 г., утвърждаваща състава на научното жури и решенията от първото заседание на 16.10.2023 г. Тя е съобразена с изискванията на Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в БАН, и Правилата за работа на научните журита в ИИНЧ-БАН по процедури за защита на дисертации.

1. Обща характеристика на дисертационния труд – обем и структура

Кандидатът, доц. д-р Венцислав Мучинов, представя хабилитационен труд „Урбанизацията в българските земи под османска власт през XIX в. (до 1878 г.)“. Общият обем на труда е 285 стр. Основният текст включва 245 стр. Следва библиографски раздел за използваните извори и литература - списък, обхващащ 39 стр., и накрая, списък на съкращенията.

Изложението е структурирано в Увод, Въведение: “Урбанизацията в българските земи под османска власт на границата на две епохи (края на XVIII – първите десетилетия на XIX в.)”, две главни части – “Влияние на танзиматските реформи върху урбанизацията в българските земи под османска власт през XIX в.” и „Урбанизационна политика на османската власт в българските земи през епохата на танзимата“, разделени, съответно, на четири и на три глави, и заключение („Вместо заключение“): „Урбанизацията в българските земи под османска власт в навечерието на Освобождението – общоевропейски измерения и регионални специфики“.

Първата част на труда включва следните теми: административно-териториално устройство на Османската империя през епохата на реформите, икономическо развитие на империята през XIX в., модернизиране на транспорта и съобщенията, и здравни мерки на османската власт, разгледани в контекста на факторното въздействие върху урбанизацията в българските земи през разглеждания период. Втората част развива темите за новата османската урбанизационна политика до вилаетската реформа, модернизацията и благоустройството на градовете в българските земи, и политиката на новообявявания на градове през третата четвърт на XIX в.

В структурно отношение са включени всички необходими елементи на дисертационен труд. Изложението е в логична последователност, което осигурява възможност за аргументирано развитие на авторските тези, а от друга страна, улеснява прочита и оценката.

2. Литературна осведоменост и теоретична подготовка на кандидата

Използваните източници при разработване на дисертационния труд включват: непубликувани архивни материали (I.), периодични печатни издания от 50-те – 70-те години на XIX век (II.), публикувани извори (III.; 80 заглавия) – пътеписни книги, сборници с документи, статистически материали, възрожденски учебници и др., и изследвания (IV.) – повече от 450 монографии, студии и статии.

Използвани са материали от фондовете на регионалните държавни архиви, от ориенталските сбирки на Националната библиотека и архива на Института за балкански изследвания в Солун. Включени са над 50 извори на историческа информация и съвременни изследвания на чуждестранни автори, издадени на гръцки, турски и др. езици.

Литературната осведоменост на кандидата е много добра. Очертаната широка база от източници е съществен елемент, доказващ теоретичната подготвеност за осъществяване на изследването. Отделно от това, тя може да бъде предмет на специално библиографско издание, разширено с коментарна част, за градското развитие в българските земи през последните десетилетия на османска власт.

3. Methodical approach

Решение на автора е главните въпроси за методологията да бъдат разгледани в по-обширен увод (22 стр.). Като отчита доминиращата теза, че урбанизацията е процес, който у нас се развива *„... в следосвобожденската епоха и най-вече в периода след Втората световна война*“ (с. 5), кандидатът поставя като център на изследователския интерес въпроса, доколко този процес (който в ранния си етап е преди всичко европейски процес) засяга българските земи. Необходимостта от изследване на българската протоурбанизация едва ли може да се постави под съмнение, предвид активизацията на градовете като една от определящите черти на българското Възраждане.

Целта на дисертационния труд е да разкрие същността, особеностите и тенденциите в развитието на урбанизацията в българските земи под османска власт през XIX в. Доц. д-р В. Мучинов прилага комплексен исторически подход към проблематиката. Той се проявява, както в инструментариума от историко-географски, историко-демографски и количествени методи, така и в поставените изследователски задачи за разкриване на многопластовите социално-икономически, демографски и политически измерения на процеса на огражданяване на българското общество в хода на танзиматските реформи.

3. Значимост и убедителност на получените резултати, интерпретациите и изводите

Изводите на дисертационния труд се съдържат синтезирано в края на съответните глави. Те представят достатъчно ясно най-значимите крайни резултати от изследването на

едно многоаспектно обществено явление – зараждащия се процес на урбанизация. В първата част от дисертационния труд (Първа част. Първа глава) е направен задълбочен анализ на влиянието на административно-териториалните преустройства в Османската империя върху формирането и развитието на градовете – административни центрове. Както посочва самия автор, в този аспект и конкретно за този период липсват други толкова пълни проучвания. В средата на XIX в. вече се е оформила мрежата от градове – първостепенни икономически и административни центрове в разглежданата територия. Този статут в голяма степен се запазва по-късно в административно-териториалното деление на Княжество България и Източна Румелия. Убедително е доказана взаимовръзката между ускореното икономическо и демографско развитие на градовете в българските земи и тяхното издигане в административно отношение. Възходящата динамика на селищата - икономически ядра предизвиква (наред с факторите на вътрешната геополитика) преразглеждане на мястото им в административното устройство на империята. Придобиването на по-значима административна роля, от своя страна, стимулира допълнително демографското и стопанското развитие на градовете. Авторът използва съпоставителен анализ на развитието на конкуриращи се градове, както и някои релации към техните функции в предишни и последващи периоди.

Дисертационният труд следва една главна теза - икономическият растеж през XIX в. има демографска проекция, изразяваща се обобщено в нарастване на броя на населението и в крайна сметка - до активизиране на урбанизацията в българските земи под османска власт. На това по-слабо проучено измерение на селищното и демографското развитие са посветени анализите и изводите на кандидата. Редица, като цяло добре известни исторически факти са подкрепени в настоящата работата с набор от нови данни, извлечени от разнообразни източници. Във втората глава се анализират въздействията на стопанските фактори – занаяти, манифактура, търговия и трудови миграции за растежа на населението на редица възрожденски градове. Извън описателните и количествени сравнения много важни са заключенията за проникване на елементи на градската култура и н градския начин на живот сред по-широки слоеве от населението към средата и през третата четвърт на XIX в.

Напълно обосновано е вниманието на автора към строителството на първите железопътни линии в българските земи, плановото изграждане на шосейната мрежа и опитите за модернизиране на някои от дунавските и черноморските пристанища. Те се разглеждат не само като фактори за развитието на транспортните връзки и търговията, но и за динамиката на градовете и за „*проникването на урбанизацията в селата, разположени в близост до построените трасета*“ (с. 135). Авторът отчита ограниченията в тяхното

въздействие и прави критична оценка на организацията и ефекта от стопанските инициативи на османските власти.

Четвърта глава допринася за изясняване на по-рядко дискутиран фактор на селищното развитие през епохата - епидемиите в българските земи до средата на XIX в. (чума, холера и др.), съответно., карантинните и ваксинационните мероприятия, както и опитите за изграждане на мрежа от болници. В този раздел от изследването е постигната голяма подробност и информационна наситеност.

Втората част на дисертационния труд се концентрира върху урбанизационната политика на османските власти през реформената епоха, в т.ч., политиката за административно-правно признаване на нови градове. Първа глава анализира инициативите в областта на урбанизацията и градоустройството в българските земи, които започват да се осъществяват преди началото на вилаетската реформа в Османската империя. Изводът е, че още през този ранен период се налага схващането за урбанизацията като мерило на модерността. Градовете стават част от държавната политиката за придаване на поне привиден европейски образ на османската власт в балканските владения. Някои страни на османската урбанизационна политика в българските земи през Танзимата са засегнати в трудовете на български и чуждестранни учени, но темата досега не е била обект на отделно изследване. Дълбочината, до която се достига в тази специфична насока определя научната значимост на цялата втората част от рецензирания труд. Очертани са основните цели и средства в селищната (урбанизационната) политика на османската власт в българските земи през реформената епоха и са анализирани резултатите, постигнати вследствие на нейното провеждане.

Авторът се спира подробно на предприетите мерки за благоустройство и хигиенизиране на градовете в българските земи до 1864 г. (вилаетска реформа), и плановете за създаване на нови градове, главно за преселено мюсюлманско население след Кримската война (татари, черкези и др.). Втората глава засяга периода на модернизация и благоустройство през 60-те и 70-те години на XIX в.. Авторът намира, че процесът на урбанизация е видим и „*от двете страни на Балкана*“, под което се разбира доказаното нарастване на градското население, като абсолютен брой, и като относителен дял от общото население.

В последната глава от втората част на дисертационния труд са изложени обобщенията и изводите по отношение на политиката за предоставяне на градски статут на най-значимите в стопанско и демографско отношение села в българските земи. Кандидатът доказва нарасналата роля на градовете в обществено-икономическо развитие на Дунавския вилает. Добре обосновани са заключенията за ограничения ефект от действията на централната и

провинциалната османска власт. Подчертан е приносът с вложения труд и средства от страна на българското население. Авторът застъпва виждането, че въпреки понесената допълнителна икономическа тежест, възрожденският човек е осъзнал, че разрастването на градовете и подобряването на транспортните връзки е добра възможности за стопански и културен напредък.

Заключителната част на труда съдържа критичен обзор на количествените оценки от наши и чуждестранни изследователи за градското население в българските земи. Направен е самостоятелен анализ на данните от османски документи и сведенията от периодичния печат. Кандидатът доказва изпреварващия растеж на градското население спрямо общото население и двукратното увеличаване на относителния му дял през XIX в. (до Освобождението). Посоката и скоростта на промяната, е определена като „*напълно съпоставима с тази в повечето европейски държави през разглеждания период*“ (с. 230).

В тази част от представения дисертационен труд са разкрити регионални различия в нивото на урбанизация в днешните български земи в навечерието на Освобождението и са идентифицирани факторите – спецификата на селищната мрежа, въздействието на войните, връзките с главните центрове на империята и др. Извършена е категоризация на градовете и са формулирани най-важните изводи.

5. Критични бележки към дисертационния труд

Наред с отчетените достойнства на труда, към някои от интерпретациите и тезите на автора могат да бъдат отправени и критични бележки. В обширната библиография, напр., прави впечатление почти пълното отсъствие на авторите от антропогеографската школа – Анастас Иширков, Александра Монеджикова, Йордан Захариев, Гунчо Гунчев и др. с ценни историко-географски работи върху българските селища.

Не мога да се съглася с мнението на кандидата, че причина за отсъствието на изследвания върху урбанизацията у нас чак до средата на XX в. са доминиращите частни научни интереси на отделните специалисти, а не обективно късното начало на същинския процес, стартиран с т.нар. социалистическа индустриализация и наложената от държавата концентрация на производството.

На места териториален обхват на изследването е надхвърлен. Това, разбира се, не е грешка. Несъмнено развитието на Битоля, Ниш, Тулча и др. градове е тясно свързано с тези в съвременните граници на страната. Все пак, добре би било да се избягват разминавания в декларираното. Посочено е, че „*Цялостното проучване на урбанизацията през XIX в. в земите, намиращи се извън пределите на съвременна България, ще бъде предмет на бъдещи изследователски усилия“,* но още в увода, а и на други места, територията се разширява до: „*… населените с българи провинции на Османската империя през XIX в.“* (с. 5), или пък

стеснява: *„изследването се концентрира върху развитието през XIX в. на селищата с градски статут, разположени на териториите, които след 1878 г. влизат в състава на формираните две български държавни образувания – Княжество България и Източна Румелия.“* (Автореферат, с.11).

По отношение на структурата на дисертационния труд, смятам, че елементите на теорията и методологията на изследването трябваше да имат ясно разграничена и съответно, озаглавена част в текста. Известна разпръснатост в разделите на труда се наблюдава и при изясняването на понятийно-терминологичния апарат.

За да се даде по-пълно обяснение на градската динамика и на самите източници на нарастване на градското население е необходимо да се потърси също връзката с характера на естественото възпроизводство на населението като цяло и на градското население, в частност. Процесът на урбанизация в Европа, с който се търси съответствие, протича успоредно и взаимосвързан с демографския преход на европейските народи. Демографските промени във възрожденското общество тук само са споменати, без по същество да се почерпи от връзката с вече осъществени историко-демографски изследвания.

Самата количествена оценка на нарастването на дела на градското население съдържа известно противоречие със застъпваната теза за ускоряване на процеса след 30-те години и неговата синхронност със (западно)европейската тенденция. От обобщените данни (табл. 9) се вижда, че темпа на нарастване на градското население в предходния период 1800-1837 г. е по-висок. Изясняването е важно, като се има предвид, че делът на градското население е най-общия количествен измерител на степента на урбанизация.

Съмнение предизвиква и изводът за по-висока урбанизираност спрямо тази на съседни балкански земи. Що се отнася до другите европейски страни, вкл., споменатите от Централна Европа, то трябва да се подчертае, че първостепенни фактори на урбанизационния процес в тях през XIX в. са съсредоточаването на едра тежка индустрия и развитието на железопътния транспорт. Една от отличителните черти на урбанизацията е изпреварващото развитие на големите градове. Изоставането в българските земи става още по-очевидно (но не е категорично изказано в текста), след като авторът е приложил количествен праг – населени места с население над 5000 д., с който „отпада“ 40% от нашето градско население. Така изпъква характерна особеност на българската (прото)урбанизация – развитие на малки търговско-занаятчийски градове.

6. Характер на научните приноси

Запознах се внимателно с приложената от кандидата справка на научните приноси. Напълно приемам направената самооценка, като вярно отразяваща постигнатите високи научни резултати. Справката формулира десет приноса с научно-теоретичен, научно-

методически и научно-приложен характер. Доколкото оценката на научните приноси на дисертационния труд има решаващо значение за общата оценка на кандидата за научна степен „доктор на науките“, ще направя разширен преглед на всеки от посочените приноси, в ред, съобразно с разбирането ми за техния характер.

Дисертационният труд е първото цялостно и детайлно изследване на възрожденската урбанизация в българските земи. Научното разработване на тази проблематика от кандидата има висока стойност не само за историческата наука, но и за граничните тематични области от демографията и обществената география. Методологията на изследването е оригинален принос в обогатяването на теоретичната база на историческата демография и историческата география на България.

Към теоретичните приноси се причислява научната обосновка на понятията „град“ и „градско население“. Това има много съществено значение в изследването. Понятийно-терминологичните уточнения са отнесени към конкретен изследван исторически период и отразяват както обичайните възприятия, така и регламентацията им в нормативно-правната уредба на държавата, и статистическите подходи при отчитане на селищната структура на населението.

В научно-методическо отношение изследването е осъществено с въвеждане и анализ на сложен по съдържание и разнообразен по произход първичен материал. Част от изворите се използват за пръв път в научна разработка. Разкриването им е заслуга на автора. Дисертационният труд създава модел за бъдещи изследвания. Апробирано е продуктивно съчетание от частни методи в рамките на водещия исторически подход.

Приносите в разширяването и допълването на емпиричните знания в изследваната тематична област са свързани с научната аргументация на кандидата за:

- въздействието на сепаратистките тенденции, войните и въстанията в края на XVIII и през първите десетилетия на XIX в., и свързаните с тях масови миграции, върху развитието на градовете в Османската империя;

- влиянието на Танзиматските реформи върху урбанизацията в българските земи; идентификацията и оценката на главните фактори активизиращи градската икономика.

По съдържание, отнасям гореизброените приноси към предимно потвърдителните на резултати от предходни изследвания.

Оригинален характер има постигнатото от кандидата при детайлното изследване на османската урбанизационна политика, установяването на динамиката на урбанизацията за изследвания период и формулираната теза за ранна урбанизация в българските земи. Със сигурност възгледите на автора ще стимулират научната дискусия по повдигнатите въпроси за предисторията и хода на урбанизацията в България.

Важни от научна и общокултурна гледна точка са приносите на кандидата за разкриване на балканските и общоевропейските измерения на процеса. Това съизмерване установява мястото на българското възрожденско общество по един от най-важните вектори на модернизацията в новото време – демографското и социално-икономическото огражданяването. В допълнение – дисертационният труд спомага за установяване на нивото на социално-икономическо, демографско и културно развитие на българските градове в сложните условия на чуждо господство.

Постиженията в изследването заслужават да получат поле за научно-приложна изява в образованието чрез специализирани курсове в историческите програми на висшите училища, както и в образователната програма по история и цивилизации в средното училище.

7. Оценка на качеството на научните трудове на докторанта, свързани с покриването на минималните национални изисквания за научната степен „доктор на науките“.

Справката на доц. д-р Венцислав Мучинов показва, че минималните изисквания на БАН за придобиване на научната степен „доктор на науките“ са изпълнени. По темата на дисертационния труд кандидатът представя 11 публикации – студии и статии, 10 от които са самостоятелни. Някои резултати от изследването са оповестени с доклади на осем научни конференции и сродни форуми. Шест от трудовете по темата на дисертацията са цитирани 14 пъти в научни публикации на други автори. Давам положителна оценка на качеството на научните трудове на кандидата.

8. Доколко изследванията по дисертацията са предимно лично дело на кандидата?

Запознаването със съдържанието на научните трудове на доц. д-р Венцислав Мучинов ми позволява да изразя категорично мнение, че те са негово лично дело. Позоваванията на постигнатото от други изследователи са коректни. Приложена е изискваната декларация за оригиналност.

9. Заключение.

Изтъкнатите по-горе научни приноси на дисертационния труд „Урбанизацията в българските земи под османска власт през XIX в. (до 1878 г.)“, постигнатите високи научни резултати в изследването на развитието на градовете през българското Възраждане и съответствието на научните показатели на кандидата на нормативните изисквания дават основание да подкрепя присъждането на научна степен „доктор на науките“ на доц. д-р Венцислав Евтимов Мучинов. Ще гласувам положително, като призовавам и останалите членове на уважаемото научно жури да подкрепят кандидатурата.

Дата: 01.11.2023 г. РЕЦЕНЗЕНТ: 0f3313d0-519e-4698-b562-9557ef75c7e3

Digitally signed by 0f3313d0-519e-4698-b562-9557ef75c7e3
Date: 2023.11.04 10:27:57 +02'00'

Проф. д-р Румен Янков